

УДК 327.172.13.321.013

Кочилкова Н. С.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

НАЦІЯ У СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІЙ ТЕОРІЇ: ВІД ПРИМОРДІАЛІЗМУ ДО КОНСТРУКТИВІЗМУ

У даній статті зроблено огляд провідних теорій нації та націоналізму у соціально-філософському вимірі. Сучасні процеси державотворення констатують неієдздатність примордіалістського підходу у вирішенні нагальних задач сучасності, у зв'язку з чим конструктивістський підхід набуває не тільки актуальності, а й практичного значення. Вагомою стає теорія «уявних спільнот» Б. Андерсона, оскільки за допомогою неї можливо дослідити процеси формування націй та державотворення у тих регіонах, де класичні європейські теорії націоналізму не спрацьовують.

Ключові слова: державотворення, нація, націоналізм, етнічність, уявна спільнота.

В данной статье подан обзор ведущих теорий нации и национализма в социально-философском измерении. Современные процессы государствоворения констатируют недееспособность примордиалистского подхода в решении неотложных задач современности, в связи с чем конструктивистский подход приобретает не только актуальность, но и практическое значение. Значимой становится теория «воображаемых сообществ» Б. Андерсона, поскольку с ее помощью возможно исследовать процессы формирования наций и государствоворения в тех регионах, где классические европейские теории национализма не срабатывают.

Ключевые слова: воображаемое сообщество, государствоворение, нация, национализм, этничность.

In given paper the review of prominent theories of nations and nationalism in the socio-philosophical dimension has been made. Modern processes of state building establish the incapacity of primordial approach in the solution of urgent problems of the present. In this connection it has been shown that constructivist approach obtains not only actual but takes on practical significance. B. Anderson's theory of "imagined communities" becomes important, because with it help it is possible to investigate the processes of forming nations and state building in those regions, where classic European theories of nationalism can not work.

Key words: ethnicity, imagined communities, nation, nationalism, state building.

У сучасних умовах з'явилося багато нестабільних зон, що свідчить про необхідність критичного переосмислення проблеми державотворення та формування нації. Класичні теорії націоналізму засвідчили свою неієдздатність у країнах постколоніального світу, у зв'язку з чим міжетнічні протистояння у ході боротьби за право керувати державою створюють зони напруги та нестабільності, що негативно впливає на соціально-економічну політику не тільки у регіоні конфлікту, але й в усьому світі.

Націоналізм – це складний феномен сучасності, який представлений багатоманітними формами: від доброго до поганого, залежно від географічного простору та часу. Відхід від примордіалістського підходу та звернення до конструктивістських теорій, зокрема теорії «уявних спільнот» Б. Андерсона, відкриває нові можливості для дослідження та аналізу державотворчих процесів «невизнаних націй» у соціально-філософському вимірі з метою розкриття глибинних причин тих трансформацій сучасності, котрі безпосередньо торкаються питань національної політики, що і визначає актуальність даного дослідження.

Дана тема має достатньо високий ступінь розробки за кордоном, а у вітчизняній соціально-філософській думці вона тільки набирає обертів. Тому задачею дослідження є показати важливість проблематики державотворення постсучасних націй у конструктивістському ключі.

Е. Сміт дає визначення нації та націоналізму через розуміння ідентичності. Згідно до примордіалізму вона базується на етнічності. Він виділяє три версії примордіалізму, кожна з яких відрізняється тлумаченням того, що є нація. Спільним є те, що кожна з них робить акцент на етнічності. Різноманітність поглядів у межах примордіалізму є свідченням того, що етнічність є одним із соціальних зв'язків, що ґрунтується на почутті приналежності та обов'язку.

Е. Сміт критично відноситься до модерністського розуміння нації та націоналізму, мотивуючи це тим, що недоцільно пов'язувати формування нації з піднесенням модерної держави та тими процесами, що супроводжують це піднесення. Помилковим є також ототожнювати націотворення з державотворенням, оскільки останнє не зводиться лише до винайдення національної політичної та культурної ідентичності [див.: 1, с. 61]. Хибність модерністського підходу полягає в тому, що він зосереджується на методах «згори донизу», що не дозволяє дослідити причини популярності націоналізму серед населення. Е. Сміт називає подібні підходи до вивчення нації міфічними – «напівідеологічною теорією націй і націоналізму, яка відповідає модерним настановам і потребам, особливо мобільної, універсалістської інтелігенції, для якої нація-держава — лише сходінка на шляху людства до глобального суспільства й культури» [1, с. 64].

Дослідник докоряє модерністів за те, що вони не акцентують уваги на тому періоді, коли саме культурницька та політична робота розпочинається з населенням; вони не враховують значення місцевих культурних та соціальних контекстів. Наводячи приклад розвитку найрозвиненіших індустріальних суспільств (Франція, Канада, США) Е. Сміт доводить, «що культурні рухи на кшталт етнічного націоналізму відносно незалежні від процесів модерності, і створюють серйозні проблеми для модерністських теорій націоналізму» [1, с. 66].

За визначенням Е. Сміта держава, на створення якої націлюється націоналізм, - це культурно означене і вкрите культурним гримом політичне утворення, що черпає сили для свого існування з історичної культури домінантного етносу. Виживання та гнучкість національної держави забезпечується, таким чином, взаємною підтримкою держави та нації. Доки така взаємна підтримка буде існувати, національні держави будуть залишатися основними політичними гравцями у сучасному світі.

За Д. Шнаппер «нація є особливою формою політичного устрою» [2, с. 28]. Її головною особливістю є об'єднання населення у спільноту громадян, коли остання породжує внутрішню та зовнішню політику держави. Етнічні групи відрізняються від нації тим, що вони не організовані у політичні групи. Підміна етносу нацією Д. Шнаппер вважає помилковим, оскільки перший не завжди має політичне виявлення. Але етнічні групи не природніші за націю: «ці групи можуть розділятися, об'єднуватися і реорганізовуватися, визначаючи таким чином нові соціальні «кордони» шляхом «змішування», «приєднування», «розділення» чи «поширення» залежно від економічних та політичних обставин» [2, с. 30]. Якщо етнічні групи, подібно до націй, є історичними конструкціями, тоді зрозуміло, чому деякі сприймають свою належність до певної етнічної групи як цілком природну.

Дослідниця підкреслює, що у рамках класичних підходів не було сформовано чіткого визначення термінів. у зв'язку з цим можна стверджувати, що нації існували завжди, якщо «націю» визначати як форму історичної спільноти. Якщо ж це нещодавня структура, що виникла з нічого, то вона є політичною формою сучасної демократії.

Коли дотримуватися розуміння нації як політичної одиниці, тоді держава розглядається як інститут контролю та зв'язків між різними політичними одиницями. Держава є засобом відокремлення націй одна від одної. Але «нація – це не держава і не етнічна група. Вона визначається подвійними діалектичними відносинами з групами чи державою, завдяки чому вона втілюється у соціальній реальності» [2, с. 38]. Тому місце для нації слід шукати між етнічною групою та державою.

За Е. Геллнером нація як продукт людських переконань виникає тоді, коли наявність державності стає найбільш відчутною і здійсненою. Але держава безумовно виникає без допомоги нації, як і остання для свого формування не обов'язково передбачає благословення держави [див.: 4]. У такому випадку ключовим питанням сьогодення є те, чи передбачає нормативна ідея нації апріорного існування держави?

Е. Геллнер не дає вичерпну відповідь на те, як визначити зміст націоналізму на сучасному етапі, він лише констатує той факт, що процес формування нації та націоналізм як явище буде видозмінюватися. Також Е. Геллнер наводить типологізацію націоналізму та перелік хибних теорій націоналізму. К останнім відносяться такі: по-перше, це ті теорії, в яких націоналізм розглядається як дещо природне, природжене, а його відсутність спричинюється насильницьким придушенням; по-друге, це теорії, котрі вважають націоналізм сукупністю штучних послідовних ідей, що виникли внаслідок нещасливого збігу обставин; по-третє, сюди відноситься теорія «хибного адресату»; в четвертих, це і теорія «хибних богів», котра розуміє

під націоналізмом відродження атаківістичних сил крові та території. Як вважає Е. Геллнер, жодна з цих теорій не є достатньо обґрунтованою.

Е. Геллнер виділяє три важливих фактора у формуванні сучасного суспільства, за допомогою яких можна виокремити корисну типологію націоналізму. До них він відносить владу, освіту та спільність культури. Таким чином стає зрозумілим, що біля основин процесу формування нації стоїть націоналізм як такий політичний принцип, що ґрунтується як на культурних, так і на економічних складових, що штовхають пригнічені групи до боротьби за владу у найбільш радикальний спосіб.

Е. Хобсбаум розглядає формування нації у декілька етапів, серед яких територіальний, лінгвістичний (культурний), етнічний та сучасний націоналізм, який завершується «етнічним парадоксом сучасності» [див.: 5]. З такої точки зору важливу роль у процесі формування нації відіграють штучне конструювання, цілеспрямований винахід і соціальна інженерія.

Важливою відмінністю позиції Е. Хобсбаума від Е. Геллнера є те, що на думку першого національні феномени мають подвійний характер. Хоча вони і конструюються «зверху», їх неможна досягнути в усій повноті, якщо не підійти до них «із низу», тобто з позиції переконань, сподівань, забобонів, інтересів простої людини, котрі не обов'язково мають бути національними чи націоналістичними. Погляд «із низу» достатньо складно утримати, адже існує ряд причин, що перешкоджають цьому. По-перше, це офіційна ідеологія держави, по-друге, національна ідентифікація, котра не може у силу своєї природи включати до себе усю повноту ідентифікацій, якими користується індивід, і, по-третє, це зміни та зрушення, які може зазнавати національна ідентифікація.

У ХХІ столітті націоналізм трансформується з глобальної перспективи розвитку лише в додатковий ускладнюючий фактор або каталізатор цього процесу. Майбутня історія більше не зможе писатися у стислих межах «нації» в її економічній або етнолінгвістичній інтерпретації, тому вона поступається місцем новим ефективно діючим недержавним структурам. Отже, визнаючи кризу нації-держави, слід розуміти, що сумніву піддається не схильність людей ідентифікувати себе з певною спільністю, а самі поняття, за допомогою яких аналізуються політичні утворення, почуття та настрої, тобто нація і націоналізм.

Б. Андерсон дає таке визначення нації: «... це уявна політична спільнота, і уявляється вона як щось неминуче обмежене, але й суверенне» [3, с. 30]. Нація є уявна спільнотою, так як члени навіть найменшої з націй ніколи не будуть знати один одного персонально. Якщо Е. Геллнер відрізняє справжні спільноти від штучно сфабрикованих, то для Б. Андерсона усі спільноти є уявними, а тому їх треба відрізняти не за їх фальшивістю або справжністю, а за їх стилем уявності.

Формування нації опосередковується гнучкістю територіальних кордонів і культурних меж. Помилковим, як вважає Б. Андерсон, є трактування мови у розумінні націоналістичної ідеології одним із зовнішніх символів національності. Набагато більше треба приділяти уваги мові як здатності «генерувати уявні спільноти та вибудовувати, у кінцевому підсумку, партикулярні солідарності» [3, с. 152]. Важливим чинником конституювання знання нації про себе є наративи, які мають історичну плоскість та формуються у часовій площині, що допомагає сприймати елементи власної народної культури як «нові відкриття», завдяки чому національність починає мислитися у категоріях спадкоємності та неперервності.

Розуміння нації та націоналізму Б. Андерсоном важливе тому, що він виходить за межі класичного розуміння цієї проблематики. На відміну від Е. Геллнера й Е. Хобсбаума, для Б. Андерсона нація та націоналізм – це не політичний принцип або ідеологія, це «культурний артефакт», «найуніверсальніша політична цінність». Таке розуміння націоналізму дає можливість дослідити проблему націотворення у соціально-філософському вимірі та розкрити глибинні причини тих трансформацій сучасності, що безпосередньо торкаються питань державотворення та національної політики.

У висновках необхідно зазначити, що на сучасному етапі проблема самовизначення нації та право нації на суверенітет має інше значення, ніж у ХХ столітті. У цьому контексті конструктивістський підхід набуває своєї актуальності. Націоналізм є колективною дією, мета якої відтворити культурні межі нації, територіально сконцентрованої та культурно відмінної солідарної групи, котра є конгруентною тій частині влади, що несе відповідальність за впровадження великої кількості благ у межах території нації [див.: 6]. Вагоме значення у рамках такого підходу має інтерпретація нації та націоналізму в теорії «уявних спільнот» Б. Андерсона. Важливість її для сучасності зумовлена тим, що вона відходить від історико-

детерміністського та примордіалістського погляду на феномен нації та етнічності, а також дозволяє дослідити проблеми націотворення та державотворення в не європейських регіонах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Сміт Ентоні. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 320 с.
2. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Шнаппер Д. ; [пер. з французької Р. В. Мардера; Худож.-оформлювач А. С. Ленчик]. – Харків: Фоліо, 2007. – 223 с.
3. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространение национализма / Андерсон Б. ; [пер. с англ. В. Николаева]. – М.: 2001. – 288 с.
4. Геллнер Э. Нации и национализм / Геллнер Эрнест; [пер. с англ. / Ред. и послесл. И. И. Крупника]. – М.: Прогресс, 1991. – 320 с.
5. Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 г. / Хобсбаум Эрик; [пер. с англ. А. А. Васильева]. – СПб.: «Алетейя», 1998. – 305 с.
6. Michael Hecker, Tuna Kuyucu, Audrey Sacks 'Nationalism and Direct Rule', The SAGE Handbook of Nations and Nationalism. Ed. by Gregard Delanty and Krishar Kumar. London: Sage, 2006, pp. 167-188.